

KIHELKONNAST

Muistne Eesti maakond ja-gunes üheks või mitmeks ki-helkonnaks («kiligunda»), mida valitsesid vanemad, sageli 2 igas kihelkonnas. Ki-helkonnad olid algselt hal-duslik-territoriaalseks üksu-siks (umbes 1. aastatuhande lõ-pust 13. sajandini) ja nad olid tekkinud ühiste majanduslike ning kaitseuhvidega külade liitumisel, aga ka hõimuprint-siibil. Sõjalise võimsuse tõst-miseks oli enamasti kihelkon-na keskuses linnus, mis oli kaitse huvides tugevasti välja ehitatud. Kihelkondade sisse-lu korralduse kohta ei ole midagi lähemat teada, kuid Soome olukordade analoogia ja mõ-nede vihjete najal ajaloolis-sis ürikuis võib arvata, et ki-helkond oli ühtlasi kohtupiirkon-naks. Kindlasti omasid nad sõ-jalist tähtsust oma tugevdatud linnuste tõttu.

Eelmisest kirjutisest selgus, et 13. sajandi algul koosnes hilisem Harjumaa kahest maakonnast: Lindanise (hili-sem Tallinn) lähima ümbruse haaras oma alla Rävälä, lõu-napoolse kolmnurga Harju maakond. Pärast Lindanise ja ümbruse vallutamist taanlas-te poolt 1219. aasta suvel-sü-gisel alustati vallutajate poolt maa põliselanike ristimist, et neid «paganausust» ümber pöörata ristiusku. Ristimist talitasid Taani preestrid, kes läbisid maa küla-külalt ja ki-

helkond-kihelkonnalt ning te-gid nähtust üleskirjutusi. Üleskirjutuste alusel on koos-tatud Taani hindamisraamat (Liber Census Daniae), mille 1241. aastal redigeeris Tallin-na piiskop Thorkill. Raamat on säilitamisel Taani Riigiarhiiv-is Kopenhaagenis ning see sisaldab andmeid umbes 500 Harju- ja Virumaa küla ni-me, suuruse ja valdaja kohta. Maa kristianiseerimisel kasu-tas katoliiklik kirik vana-ees-ti kihelkondade jaotust esi-meste maakoguduste organi-satsiooni loomiseks.¹

Rävälä maakond koosnes kolmest muinaseesti kihelkon-nast: Repel, Ocrielae ja Wo-mentakae (Võhmataga), endi-ses Harju maakonnas on olnud algselt kaks, 1241. aastal aga juba kolm kihelkonda: Hage-ri, Kose ja Juuru. Hiljem ku-junesid neist kirikukihelkon-nad: Rävälä lääneosas sai Womentakaest Keila, Harju-Madise, Risti ja osalt Nissi kihelkond, keskosast — sala-pärase nimetusega Ocrielaest — Jüri, varasema nimetusega Vaskjala kihelkond ning ida-poolsest Repelist Jõelähtme, Kuusalu ja Harju-Jaani ki-helkond. Muistse Harju maakon-na kohta näib, et ainult hili-sem Kose kihelkond on täie-likus vastavuses muinaski-helkonna piiridega, Hageri ja Juuru puhul aga esineb erine-vusi. 1219—1220. aastail on

täheledatav aigult Hageri ja Kose olemasolu, kuna Juuru näib olevat tekkinud vähe hiljem. Hageri kihelkond on algselt olnud väga suur, haara-tes enda alla Lohu ja Varbola ümbruse, see tähendab hilise-mad Hageri, Juuru ja Rapla ning osaliselt ka Nissi ki-helkonna.

Kohe pärast elanike ristimist asuti ka kiriku ehitamisele. Selleks on otsitud välja mit-te just suurem küla, vaid jär-gitud nähtavasti põhimõtet — kirik asugu võimalikult ki-helkonna keskel kõigile võrdse-lt kättesaadavas kauguses (siit siis ka praegugi käibelolev üt-lus — kirik keset küla!). Põh-ja-Eestis loetakse vanemateks kirikuteks seitset kirikut, ehi-tatud aastail 1220—1227, nende hulgas ka Hageri, Jüri, Keila ja Kose. Juuru kirik on ehi-tatud arvatavasti 1238. aastal, enne 1241. aasta revisjoni veel ka Jõelähtme ja Kuusalu.² Esi-mesed kirikud ehitati enamasti puust, et need olid aga ker-gesti mahapõletatavad, mindi üle kiviehitustele, kuigi oli raskusi ehitusmeistrite ja õp-pinud müürseppade leidmise-ga.³ Tavaliselt ehitati kiriku lähedale ka pastoraat, s. o.

pastori ehk kirikuõpetaja resi-dents. Pastorile anti kasuta-miseks ka maakoht (kiriku-mõis) ning ehitati selle ma-jandamiseks vajalikud hoo-ned.

Kihelkond jäi haldusühikuks ka pärast maa vallutamist ki-rikukihelkonnana veel õige pikaks ajaks. Kohaliku kiriku-valitsuse organiks kujunes ar-vatavasti juba Rootsi ajal ki-rikukonvent, mis 1832. aasta kirikuseaduse järgi koosnes kõigist kihelkonna piires ela-vaist mõisnikest. Konvendi nõupidamistest võtsid osa nõuandva häälega kiriklikes asjus ka kiriku võõrmündrid, kelleks olid enamasti esinda-jad kohalike talupoegade hul-gast. Nad allusid kiriku eest-seisjale (mõisnik) ja kiriku-õpetajale ning nende ülesan-deks oli koguduse usulise ja kõlbelise elu arendamine.

Liivimaa Maapäeva otsusega 1870. aastast muudeti kiriku-konvent ümber kihelkonnakon-venniks, mis jäi kogu ki-helkonna piires omavalitsusor-ganiks. Selle liikmeks olid sa-muti mõisnikud, kellele liitu-sid vallavanemad. Kihelkon-nakonvendi korraldusele allu-sid kirikuteed, kihelkonna

post, tervishoiuolud, kihelkon-nakonvendi juhatajaks oli ki-helkonna eestseisja (mõisnik).⁴

Kihelkonnakonvendi tegevus laienes ka haridusolude kor-raldamisele. Esimesed koolid asutatigi kihelkonna keskuses nn. köstrikoolina (1721. aastal Jüris ja Harju-Jaanis), kus õpetus toimus kirikuorganite korraldamisel ja järelevalvel. Hilisemal ajal oli kirikuõpetaja «koolikatsujaks» ka valla-koolides.

Kirikukonvendid kaotati 1917. aastal.

Harju maakonnas oli 12 ki-helkonda: Hageri, Harju-Jaa-ni, Harju-Madise, Juuru, Jõe-lähtme, Jüri, Keila, Kose, Kuusalu, Nissi, Rapla ja Risti. Rajoonide moodustamisel jäi neist Harju rajooni maa-alale 9, Rapla rajooni alale 3 ki-helkonda: Hageri, Juuru ja Rap-la.

Silmapaistvat osa Eesti kul-tuuriloos on sajandite jooksul etendunud mitmed kirikuõpe-tajad. Alles mõni nädal tagasi asetati Jüri kiriku juurde ku-nagise selle koguduse pastori Anton Thor Helle mälestus-märk eestikeelse piibli 250. aastapäeva tähistamisel. Piib-liraamatu tõlkimise kõrval tu-

leb A. Thor Helle tegevuse tähtsaks viljaks pidada ees-ti grammatika ning senistest ulatuslikuma sõnaraamatu «Kurtzgefasste Anweisung zur Estnischen Sprache» kir-jutamist, mis sisaldab ka 525 eesti vanasõna ja 135 mõista-tust jm. Siinjuures väärib tä-helepanu fakt: saksa rahvusest kirikuõpetaja oli eesti keele nii hästi selgeks õppinud, et võis koostada selle keele õp-pimiseks grammatika!

Ka Kuusalu pastor Eduard Ahrens avaldas 1843.—1853. aastail rahvakeelele toetuva kaheosalise eesti keele gram-matika «Grammatik der Est-nischen Sprache Revalschen Dialektes» ning avaldas kirju-tisi eesti etümoloogiast, Eesti kirjandusluku on läinud Kei-la pastor Otto Reinhold Holtz, kes oma jutud ja luuletused kogus 1817. aastal ilmunud raamatusse «Luggemised Ees-tima Tallorahwa Moistus ja Süddame juhhatamiseks». Tao-lisi rahvast valgustavaid näi-teid võiks Eesti kultuuriloost tuua veel palju.

Eesti Vabariigis ei olnud ri-i-gusku. Kodanikele oli kind-lustatud usu- ja südametun-nistuse vabadus, usuliste ta-lituste toimetamisi ei takista-tud. Kodanikel oli õigus koon-duda usuühinguisse (kogudu-sisse) ja nende liitudesse (ki-rikutesse), kusjuures riigi ees-olud kõik usuühingud ja liidud

üheõiguslikud.⁵ Nõukogude korra ajal suhtumine usku ja kirikuisse muutus. Millisel määral, seda mäletame kõik ise. Alles käimasolev uutmi-ne on suhtumist kirikusse suurel määral muutnud ja jõululaupäeva õhtul või muu-del pühadel minnakse nüüd kirikusse hoopis julgemalt ja rahulikuma südamega kui mõ-ned aastad tagasi.

Tuntud ajaloolane Hans Kruus on kihelkonna osa kohta andnud väga tabava iseloomustuse, millest üht osa käesoleva loo lõpetamiseks tsi-teerin.⁶ «Kihelkond on ajaloo-liselt kõige tervikulisem, kind-laimelisem ja ühtlasi eripal-gelisem regionaalne ühik, üle-tades sellisena nii maakonna kui valla. Olles ristiusu aja-järgul alul puhtkiriklikuks organisatsiooniks kujunes ta varsti ka kommunaalseks ühi-kuks, millel oli rida mitmesu-guseid ülesandeid: hoolekan-ne vaeste eest, teede ehitami-ne ja nende korrahoid, posti-olude korraldamine, kohalike kohtukorralduse arendamine ja juhtimine jne. Kirik moo-dustas siin keskuse, mis sa-jandite kestes mõjustas juhti-valt kogu kihelkonna vaimlist elu ja arengut. Mõjud läh-tusid kirikukantslist, kiriku-õpetaja, resp. preestri isikust ja kiriklik-kihelkondlikest or-ganisatsioonidest. Oluliselt mõ-justas kirik kohalikku rahvas-

tikku suurema liiklemis-suun-dade keskusena. Siin saadi kokku oma kihelkonna kauge-mate kolgaste inimestega, va-hetati mõtteid ja kogemusi, al-gatati ühiseid üritusi jne. Tekkis omaviisiline kihelkond-lik teadvus, mis hilisemal aastakümneil, eriti ärkamis-ajast peale oli väärtuslikuks positiivseks eelduseks mitme-laadilistele ühistele kultuuri-listele ja majanduslikkudele üritustele. Nendena tekkisid kihelkondlikud laulu- ja mängukoorid, mitmesugused hariduslikud seltsid, ühistege-lised ettevõtted jne. Lühidalt: kihelkond esineb nii organi-satsioonilt kui kultuuriliselt ja osalt ka majanduslikult kül-lalt tervikulise ja kindlailme-lise ühikuna, mis annab piisa-valt kindla aluse käsitleda te-da ajaloolise eriühikuna.»

JULIUS FÖLDMÄE

KASUTATUD ALLIKAD:

1. «Eesti Entsüklopeedia» 4. köide. Tartu 1934, vaerg 700.
2. Johansen, P. «Die Estlandliste des Liber Census Daniae». Kopenhaagen—Reval 1933, lk. 207.
3. Johansen, P. — s a m a s — lk. 207.
4. «Eesti Entsüklopeedia» 4. köide, vaerg 702.
5. «Eesti Entsüklopeedia» 2. köide, vaerg 619.
6. Kruus, H. «Eesti kihelkonda ajaloo koostamisest». «Ajalooline Ajakiri» nr. 1/2, Tartu 1930, lk. 118.